

Za zubi pomoć - odontološki tekstovi u hrvatskoglagoljskim rukopisima

Za zubi pomoć - Odontological Texts in Croatian Glagolitic Manuscripts

Stella Fatović-Ferenčić¹
Marija-Ana Dürrigl²

¹Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Zavod za povijest i filozofiju znanosti
Odsjek za povijest medicinskih znanosti, Demetrova 18, 10000 Zagreb
²Staroslavenski institut, Demetrova 11, 10000 Zagreb

Sažetak

Hrvatska stomatološka baština sadržava veliku množinu pučkih recepata skupljenih u ljekarušama i sličnim izvorima. Glagoljski odontološki zapisi, kao dio te baštine, iznimna su i do sada neistražena rijetkost. U ovom su radu iznijeti rezultati raščlambe hrvatskih glagoljskih odontoloških tekstova u rukopisima od 15. do 18. stoljeća. Premda malobrojni, oni zrcale ne samo hrvatsku pučku predaju, već i naznake različitih razvojnih faza znanstvene medicine i stomatologije. Pojavnost i značaj analiziranih zapisa "za zubi pomoć" promatran je u općem znanstvenom kontekstu. U radu je identificiran dosad najstariji glagoljski spomen sv. Apolonije kao zaštitnice od zubobolje, sa svrhom da se osvijetli postojanje njezina kulta u Hrvatskoj.

Ključne riječi: povijest stomatologije, hrvatskoglagoljski odontološki tekstovi, glagoljski recepti, ljekaruše, sv. Apolonija

Acta Stomatol Croat
1997; 229—236

IZVORNI ZNANSTVENI
RAD

Primljeno: 24. travnja 1997.
Received: April, 24. 1997

Najstariji nalazi zubne bolesti i sanacije potječu još iz paleolitika. No početke stomatologije kao struke, možemo opaziti tek na razini srednjovjekovnih gradova i komuna, diferencijacijom manje cijjenjenog medicinskog sloja kojem su pripadali kirurzi i barbiri. Od 13. stoljeća oni se nazivaju: *magister barbitonsor, barbier, barberius et cirologus, cyrurgus, medicus plagarum, medicus plagarum cirologus*, pa ponekad ti nazivi otkrivaju i sam sadržaj njihova posla. Svoje su zvanje stjecali učenjem kod liječnika fizika, školovanoga kirurga, ili pak kod majstora brijaća. Po svršetku školovanja dobili bi potvrdu o svršenome naukovanju, a učitelj se često obvezao dati učeniku brijaćki alat i najpotrebnije ki-

ruške instrumente za izvođenje venesekcije, punkcije, incizije i vađenja zuba (1). Budući da se u kirurške škole domaći mladići upućuju tek krajem 15. stoljeća, kirurzi isprva u naše krajeve dolaze izvana. Naše gradove uz obalu često posjećuju tzv. "cavadenti", školovani obrtnici ili kirurzi iz Italije, gdje je već u 13. stoljeću postojala glasovita bolonjska kirurška škola (2). Znano je da su kirurzi iz bolonjske škole sloville kao vrsni zubni liječnici, te da su obavljali resekcije čeljusti, manje kirurške zahvate, vađenje zuba, ublažavanje boli flebotomijom, ventuzama, kađenjem na dimu od bunike, opijumom i kauterizacijom (3).

Na razini srednjovjekovnih gradova i komuna, kirurzi su često sklapali ugovore o liječenju u kojima su bile definirane obveze posla i honorar. Najstariji takav dokument u Hrvatskoj potječe iz godine 1374. iz Dubrovnika. Srednjovjekovni je Zagreb imao kirurge od 13. stoljeća, ali kao i u drugim našim gradovima oni su većinom bili stranci. Krajem 14. stoljeća i u 15. stoljeću razvidan je porast množine osobito domaćih kirurga, te nastojanja da udruživanjem u bratovštine i cehove zaštite svoje staleške i materijalne interese. Veliko je vijeće Dubrovnika godine 1452. odobrilo statut bratovštine dubrovačkih kirurga i brijača-ranarnika, a sredinom 15. stoljeća (1466.) udružili su se u ceh i zagrebački kirurzi, brijači i kupalištari. Zajedničko svima koji su slijedili te primjere udruživanja i u kasnijim razdobljima bilo je što se je reguliralo školovanje i izdalo dozvole za obavljanje prakse (1,4).

Kirurzi su često za svoje uspješne intervencije, ili pak zato što su se istakli u borbi protiv neke od epidemija, bili i bogato nagrađivani. Navodimo primjer kirurga brijača Mihajla Daba koji je godine 1430. za svoje zasluge dobio plemićku titulu od kralja Sigismunda. Njegov je grb sadržavao tri srebrna zuba i ruku koja je držala zub (4).

Istraživanja su pokazala da je upravo u srednjovjekovlju porasla incidencija karijesa (5). Premda se i broj kirurga u to vrijeme postupno povećava, oni ipak ne liječe čitavu populaciju određenoga područja. Naime, seljaci, slobodnjaci i kmetovi uglavnom nisu dio onoga društvenog sloja kojemu bi bila dostupna liječnička ili kirurška pomoć. Nedostatak stručne pomoći nadoknađivao se stoga produkcijom narodnih recepata i umijeća temeljnih na empiriji, a nerijetko i na praznovjerju, misticizmu i vjeri. Tako se puk za pomoć obraćao vidarima, travarima, šarlatanima, ali i svećenstvu.

Crkva je branila svećenicima baviti se kirurgijom, pa se je kirurgija već u 10. stoljeću počela odvajati od sveukupne tadašnje medicine i prelaziti u ruke svjetovnjaka. No, pisana riječ njegovana u samostanima je kao trajni dokument svih razvojnih faza medicine - pa tako i onih koji su u vezi s kirurškim i zubarskim intervencijama - oblikovala stoljetnu "alternativnu" liniju kojoj se obraćao siromašni puk u feudalizmu. Najstariji poznati zapis o medicinskoj djelatnosti redovnika-benediktanaca u nas sačuvan je u *Supetarskom kartularu*, dokumentu samostana sv. Petra kraj Splita, koji potječe iz 12. sto-

ljeća, a navodi da se je jedan svinjar u znak zahvalnosti dao samostanu za roba, jer mu je opat Grgur izliječio raspadni proces na glavi. "*Porcarus similiter se dedit in nominata ecclesia, eo quod illum curaiut de ca(p)ra abbas cum magno dispendio, quam habebat in capite*" (6). Svećenici su jedanko tako napisali i većinu ljekaruša kojima su se služili kao priručnicima za liječenje, a i dopunjavali ih metodomama kojima se služio sam puk.

S područja današnje Hrvatske sačuvano je više narodnih ljekaruša od 14. stoljeća dalje. U 17. i 18. stoljeću nastaje veći broj rukopisnih ljekaruša, a neke su bile i tiskane (npr. Vladimirovićeve *Likarie priprostite* 1756., Bartulovićeve *Različite ljekarie* 1799.) kao samostalne publikacije ili u sklopu popularnih knjižica koje su sadržavale razne upute za domaćinstvo pa tako i liječenje (7). Uz recepte i upute za liječenje pojedinih bolesti, one sadrže i recepte za liječenje bolesti zuba i usne šupljine. Povijesno-medicinske raščlambe odontoloških sadržaja i recepata temeljene na takvim rukopisima relativno su rijetke. Osobito je slabo istraženo područje koje obrađuje odontološke sadržaje u hrvatskim glagoljskim tekstovima.

Hrvatskoglagoljski tekstovi s *medicinskom* tematikom opsegom su manje zbirke recepata i savjeta za liječenje pojedinih bolesti, tzv. ljekaruše. One spadaju u pučku medicinu te u sebi sjedinjuju empiriju i religiozne sadržaje.

Najstariji danas poznati *hrvatskoglagoljski odontološki zapisi* nalaze se u ljekaruši iz 15. stoljeća, koja je danas pohranjena u Zagrebu, u Arhivu HAZU po signaturom IV d 55. To je rukopis maloga formata, pisan ustavnim i kurzivnim glagoljskim pismom, ikavsko-ekavskom čakavštinom na 10 pergamentnih folija. Njihov je autor/zapisivač anonimni pop-glagoljaš iz Novoga Vinodolskoga ili njegove okolice (8). Rukopis sadržava recepte i savjete za liječenje, te molitve i amulete protiv raznih bolesti i tegoba. Među njima nalazimo i dva kratka teksta protiv zubobolje. Po svojem značaju jedan od njih je molitva-zaklinjanje, a drugi je recept.

Tekstove donosimo u latiničnoj transkripciji:

koga boli zub ima sprositi v ime božje 1 čaval konjski ki ni bil v tegu tre tim istim čavlom ima pisati te riči niže napisane "oldi miser san Makario" na zemlji i ta isti čaval zabij va to prvo O tre pitaj tri krat "Boli li te?", a kada reče "Ne boli me", ta-

da zabij ta čaval vas v zemlju i najprio preja nere se zabija r'ci 1 Očenaš i 1 Zdravu Mariju i potari pismo.

Dakle, konjskim čavlom koji nije nikad bio upotrijebljen valja na zemlji napisati religiozni tekst i valja tri puta (a broj tri ima iznimnu simboliku u kršćanstvu) pitati bolesnika boli li ga zub. Kada bolesnik odgovori niječno, dakle kada je "procedura" uspješno dovršena, treba izbrisati riječi napisane na zemlji i izgovoriti dvije molitve. Tekst spominje sv. Makarija, a ne spominje primjerice svece zaštitnike protiv bolesti zuba, sv. Apoloniju, sv. Valentina, sv. Blaža ili sv. Kristofora. Iz navedenoga teksta nije moguće kazati na kojega sv. Makarija pisac misli, vjerojatno na jednoga od egipatskih, aleksandrijskih svetaca: možda na sv. Makarija mučenika (mučen za vrijeme cara Decija) ili na Makarija "Aleksandrija" monaha (s početka 4. stoljeća). No, možda je zapisivač imao na umu svetoga Makarija biskupa Jeruzalemskoga iz 4. stoljeća, koji je izliječio jednu bolesnu ženu tako što je ona dirnula križ na kojem je Krist bio raspet. Naime, srednjovjekovlje je bilo doba neupitne vjere u Boga, pa je tako i medicina bila u znatnoj mjeri teurgijskog značaja. Bolest se je shvaćala kaznom za grijeh ili dijelom đavla, pa je za uspješno liječenje - a napose za izliječenje! - bila nužna pomoć Boga, Marije i zagovor svetaca. Zato se nerijetko u starim ljekarušama izmjenjuju recepti s molitvama, zaklinjanjima i amuletima.

Nije nazanimljivo upozoriti na promjenu govorne perspektive u tome tekstu: iz "neutralnoga" trećeg lica prelazi se u izravno obraćanje, imperativima autor zapisa izravno podučava primatelja poruke kako da pomogne bolesniku. Slično čitamo u receptu protiv zubobolje, namijenjenom zapravo "samopomoći":

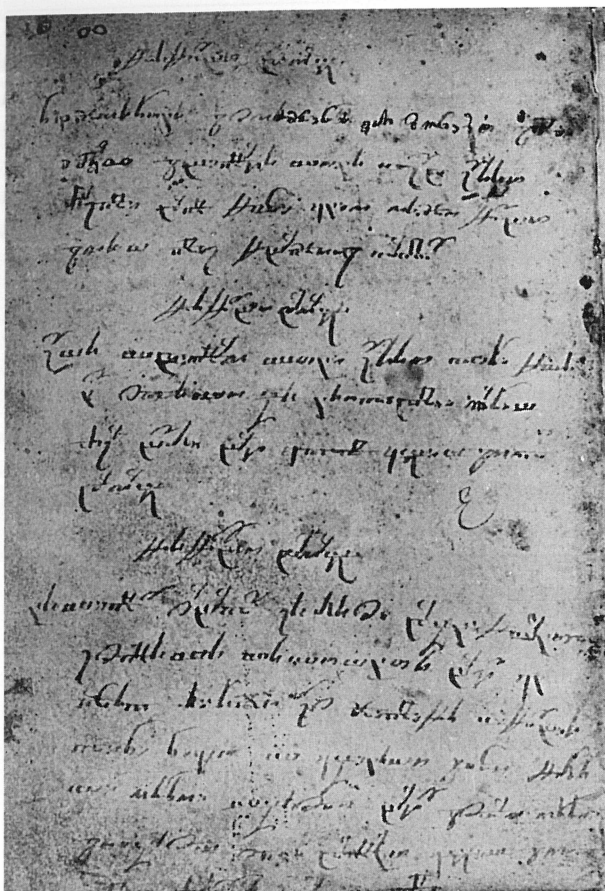
kada te zubi bole vazmi materine dušice onoga lista tre malo melje tre vse na kup smešaj tre sfrigaj tre postavi v jedan rubac tre drži na onom zubi ki te boli.

Majčina dušica (*Thymus serpyllum* L.) na našem je području veoma rasprostranjena biljka, a njezina je uporaba u narodnoj medicini mnogostruka (npr. protiv kašlja, slabokrvnosti, za liječenje bolesti bilijarnog i urogenitalnog trakta, u terapiji protiv želučanih i ginekoloških tegoba, protiv reume, i dr.). U navedenom receptu proporučuje se termička obrada lišća (izrazom *sfrigaj*) i da se takva smjesa kao oblog stavi na zub koji boli. Parazitarne teorije, pre-

ma kojima su neke bolesti uzrokovane sitnim crvima i njima sličnim parazitima, tijekom povijesti su poticale čišćenje nametnika iz organizma uporabom raznih sredstava i aromatičnih biljaka. Prema Pliniju, upravo miris majčine dušice tjera zmije, škorpione i druge otrovne životinje, (9) pa preporuka za topli oblog od te biljke u navedenom glagoljskom receptu vjerojatno ima takvu "farmakološku" podlogu.

Mnoga su stoljeća prolazila u ispreplitanju iskustva, znanja i neznanja od svećenika, sajamskih nazoviliječnika, samoukih ili priučeniha barbira, kirurga do školovaniha stomatologa u suvremenom smislu. Napredak u medicini 16. stoljeća, koji počinje Vesalovom anatomijom, bio je obilježen, zaslugom francuskoga kirurga Paréa, i napretkom kirurgije. Paré je izumio čitav niz novih metoda i instrumentata za kirurške intervencije u ustima te zubne proteze. U to je doba zagrebački ceh počeo izdavati diplome s posebnim pečatom, a u Dubrovniku djeluje višestruko nadaren i naobražen liječnik Amatus Lusitanus, koji je uz brojne važne napredne ideje i postupke u medicini iznio u VI. *Centuriji* vrlo napredna zapažanja u vezi sa stomatologijom. Sazna je se tako o hvatu za ispravljanje iščašene čeljusti (*De luxata inferiori mandibula*), dok za afte preporučuje ispirati usta sredstvom od sedam sastojaka i praškom od pet sastavnih dijelova bilja i alumena. Navodi se također da je *Perpetum foramen*, koji je za nekoga pacijenta Lusitanus dao izraditi od zlata (1522. god.), najranije izveden opturator za pokrivanje defekta nepce usljed gume (10). Pa ipak, unatoč pojedinim naprednim razmatranjima u 16. stoljeću u vezi sa stomatologijom, ona, te još uvijek premalen broj kirurga-zubara, ne utječe bitno na promjenu zubne patologije. Narodno predanje tako opstaje i dalje primjenjujući stare recepture za zubobolne, ali i obogaćujući ih novim iskustvom i zapisima. Primjer za iznesenu tvrdnju jest zbirčica recepata u Žgombićevu glagoljskom zborniku (Slika 1).

Opsežni zbornik duhovnoga štiva poznat u znatnosti pod imenom *Žgombićev zbornik* napisan je u Istri (u Mošćenicama?) u 16. stoljeću. Danas se čuva u zagrebačkom Arhivu HAZU, pod signaturom VII 30. Najmlađi od triju pisara (tzv. "ruka A") zapisao je na samome kraju knjige malu humanu ljekarušu, moguće oko godine 1582. ili 1583. (11). Od jedanaest kratkih, dosta šturih tekstova, četiri su po-

Slika 1. Recepti u Žgombićevu zborniku, 16. stoljeće (fol. 124v-125r)

Figure 1. Recipes in the Žgombić Miscellany, 16th century (fol. 124v-125r)

svećena pomoći "za zubi". Nije potanko navedeno o kakvoj je vrsti tegoba riječ, zaglavlja samo kažu "za zubi pomoć" i "za zubi". Slova su sitna, kurzivna, mjestimice je tinta izbljedinila pa nije moguće tekst reproducirati u cijelosti*. Na fol. 124v zapisana su tri sastava:

za zubi pomoć rožmarina i smažera od smreki ili (?) elov (?) i beloga vina skup kuhaj ako li pol zvre onem maži zubi imaš lek (?) z Božiju volu

Ovaj recept za pripravak koji se sastoji od ružmarina (*Rosmarinus officinalis* L.) i smrekine smole (*Picea abies* L.) kuhanih u bijelome vinu preporučuje se u prvome redu za mazanje zuba. Danas je poznato da se ružmarin upotrebljava za proizvodnju

eteričnoga ulja, a novija istraživanja navode da pomaže boljemu pamćenju (9). U njegovu blagovornost vjerovali su i studenti u drevnoj Grčkoj; prije ispita nosili su vijence ružmarina oko vrata smatrajući kako to pomaže u pamćenju naučenoga sadržaja. Smreka, osobito njezine iglice, obiluje vitaminom C, a smrekina i jelina smola često se navode kao nadomjestak gume za žvakanje.

za zubi pomoć kuša v belom vine kuhaj tere zvanu stavi ča najteple moreš ako bude Bog otil očeš imat (zubi?) pomoć.

Kuš, kadulja (*Salvia officinalis* L.) je biljka koju su stari Rimljani nazivali svetom travom (ime joj potječe od latinske riječi *salvare* = spasiti) i pripisivali su joj izvanredna ljekovita svojstva. Iz toga je proizašla i izreka koja se provlačila kroz cijelo srednjovjekovlje: "*Cur moriatur homo cui salvia crescit in horto*" (zašto da umre čovjek kome kadulja raste u vrtu), a napitak od kadulje pio se mnogo prije nego što je u Europu došao čaj. Biljka sadržava eterična ulja, muškantna kadulja (*Salvia sclarea* L.) sadržava tvari koje djeluju antibakterijski pa se njezino eterično ulje i danas rabi za njegu usne šupljine. Oba recepta preporučuju kuhati ljekovite biljke i stavljati od njih napravljene tople obloge na oboljeli zub; to je proces koji se u starini najčešće prepuručivao za brže sazrijevanje gnojnih upala. No, valja upozoriti na sljedeće navode iz obaju tekstova: "z Božju volu" te "ako bude Bog otil", koji vrlo jasno zrcale teurgijsko poimanje medicine u srednjemu vijeku: samo s Božjom voljom, samo ako Bog to hoće mogu recepti pomoći protiv bolesti zuba.

za zubi pomoć na velu sobotu kada se počne zvoniti k Slava va višnih Bogu on trat derži kus železa v zubih tere reci 3 Očenaši i tri Zdrave Marije v čast Bogu i svetoj Mariji i v čast svetoj Poloniji očeš imati ...(?)

Treći sastav iz Žgombićeve ljekaruše teže je povezati s elementima empirijskog i racionalnog u terapiji zubobolje. Premda je upotreba minerala u humanoj medicini dugovjeka, ona je postala intenzivnija od 16. stoljeća - a upravo iz toga doba potječu spomenuti recepti. Željezo koje, kako stoji u receptu, treba držati "v zubih" vjerojatno služi kao mehanizam preuzimanja-vezanja upale i topline. Osim toga, ovaj tekst upućuje na izgovaranje molitava za ozdravljenje: na Veliku sobotu, kada crkvena zvana zazvone na moljenje *Slave*, valja izreći po tri mo-

* Gospodin Nedo Grbin pomogao nam je pri čitanju oštećenih i teško čitljivih dijelova teksta, na čemu mu srdačno zahvaljujemo.

litve (opet simblika broja tri, kao i u ljekaruši iz Vinodola) i tako se uteći Bogu i Bogorodici. Za izučavatelje povijesti stomatologije pak posebice je važna sintagma "v čast svetoj Poloniji", jer se ovdje izrijeком upućuje na molitvu svetoj Apoloniji, zaštitnici od zubobolje i bolesti zuba. Po našem saznanju, to je najstariji danas poznati hrvatskoglagoljski zapis koji izravno "povezuje" svetu Apoloniju (u našem tekstu Polonija) i neku bolest zuba.

Sveta Apolonija, aleksandrijska djeвица i mučenica, spominje se na 9. veljače u kalendarima hrvatskoglagoljskih srednjovjekovnih brevijara, misala i psaltira (kako je potvrđeno u izvorima za Riječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, koji se izrađuje u Staroslavenskom institutu u Zagrebu). Apolinija bijaše mučena oko godine 249., kada je mnogo kršćana ubijeno u nemirima. Kako je zapisao aleksandrijski biskup Denis, vremensku djevicu, poznatu po neokaljenom životu i velikoj pobožnosti, pogani su mučili tako što su joj izbili zube udarcima u čeljust i čupali ih, sve u namjeri kako bi je prisilili da im se pridruži u slavljenju njihovih božanstava. No, budući da je ona sve podnosila, doveli su je pred lomaču i zaprijetili joj smrću. Apolonija se samo hrabro bacila u plamen i tako skončala život. Njezin se kult znatnije širio na kršćanskom Zapadu i ubrzo su stali nicati oltari i crkve u čast Apolonije. Poslije su je slikari i pripovjedači počeli prikazivati kao lijepu mladu djevojku koju pogani sadisti muče tako što joj kliještima čupaju zube. Legenda je "ukrasila" i dramatzirala povijesnu predaju time što je Apolonijin glavni mučitelj postao njezin otac-kralj, a ona je tik prije smrti obećala svoju pomoć svima koji pate od zubobolje (12).

Njezini su ikonografski atributi zub i (ili) kliješta. Najstariji prikaz sv. Apolonije kao mlade djevice-mučenice jest prikaz Simone Martinija iz 1319. godine. U nas se njezin kult znatnije širi tek od 15. stoljeća (13). Najpoznatije freske koje prikazuju sv. Apoloniju - a koje potječu s hrvatskoga "glagoljaškog" područja - dvije su istarske: jedna, u crkvi sv. Petra u Vranji (nepoznatoga autora, nastala oko godine 1470.), i druga freska sv. Apolonije u beramskoj crkvi sv. Marije na Škrilinah, koju je godine 1474. naslikao majstor Vincent iz Kastva (Slika 2). O toj fresci Branko Fučić kaže: "Pučka pobožnost, pretvorivši mučenike i svece u advokate i liječnike, pretvorila ih je u specijaliste. Za zubobolju i sve stomatološke tegobe stari su se Beramci obraćali sv.

Slika 2. Sveta Apolonija na fresci Vincenta iz Kastva, 15. stoljeće (Beram, Istra), cit.lit. 14

Figure 2. Saint Apollonia on the fresco by Vincent from Kastav, 15th century (Beram, Istria), cit.lit. 14

Apoloniji, mladoj djevici i mučenici, kojoj su poganski sadisti čupali zdrave zube. Evo je na slici kako u ruci drži znak raspoznavanja: kliješta s iščupanim zubom" (14). Međutim, nije to bio samo izraz pučke pobožnosti već uopće promjena načina života, nova religioznost, odnosno nov način izražava-

nja duhovnosti i nov senzibilitet zrele i kasne gotike, kada se u ljudima kasnoga srednjeg vijeka javlja zanimanje za pojedine svece, za njihove legende, pa tako i za njihovo štovanje i za njihov zagovor kod Boga.

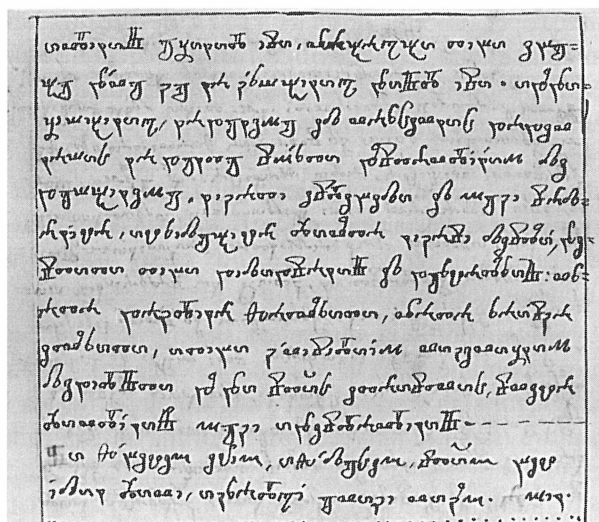
Dakle, najstariji spomen svete Polonije u hrvatskoglagoljskom zubarskom tekstu - odnosno, da se sveta Apolonija spominje kao zaštitnica/pomoćnica protiv zubobolje - jest upravo ovaj, iz godine 1528. u *Žgombićevu zborniku*, što do sada nije bilo znano. Zapis pak gotovo identičan prvome, što smo ga citirale iz vinodolske ljekaruše 55 d, naći ćemo i u tzv. "Karlobaškoj ljekaruši" (13) iz 1603. godine. To je važan podatak koji pokazuje kako su se medicinski i stomatološki sadržaji - bilo recepti, bilo molitve - stoljećima prenosili u gotovo neizmijenjenu obliku. Naime, "Karlobaška ljekaruša" dopunjuje sastav iz vinodolske ljekaruše o zapisivanju iscjeliteljskih riječi konjskim čavlom, jer uz molitve Očenaš i Zdravo Marijo bolesnik treba izreći "veru svetoj Poloniji". To što stariji tekst iz Vinodola ne spominje sveticu, može biti dodatni dokaz tezi da se njezin kult u našim krajevima počeo znatnije širiti tek krajem 15. stoljeća.

Na fol. 125r *Žgombićeva zbornika* dolazi još jedan recept protiv zubobolje:

za zubi vzmi šegali tere ju va ogan vaspri i nad num se kuri zubi veće krat dokle se spotiš oće bole bit

U narodu se često navodi kadenje zubobolnih nad žeravicom u koju je bačeno sjeme bunike (*Hyoscyamus niger* L.). Danas je poznato da ta biljka sadržava alkaloid hiosciamin koji ima analgetska svojstva. Jednako tako pojedine žitarice, poput pšenice i ječma, tijekom se povijesti u pučkoj medicini primjenjuju zbog svojih protuupalnih i analgetskih svojstava. No, ovdje navedenim glagoljskim receptom, preporučuje se da se sjemenke raži (šegali - tal. segale = raž) bace u vatru i da se zubobolnik kadi nad njima. S današnjega stajališta ne možemo prepoznati farmakološku podlogu navedenog recepta, pa pretpostavljamo da je ta uputa za terapiju magično-demonističkoga karaktera.

Ambivalentnost razvojnih fenomena povezanih sa zubarstvom najjasnije je izraženo upravo u 18. stoljeću. Početak razvoja stomatologije na znanstvenim osnovama, naime, još uvijek ne potiskuje opstojnost vjerovanja u svece-zaštitnike, pa tako i u sv. Apoloniju. Kao ilustraciju te dvojnosti navodimo po-

Slika 3. Stranica iz rukopisa "Žunta za govoriti oficij" fra Dominika Zeca, 18. stoljeće (fol. 96v)

Figure 3. Page of the manuscript "Žunta za govoriti oficij" of friar Dominik Zec, 18th century (fol. 96v)

datak da upravo u godini kada je objavljeno kapitalno djelo Pierra Faucharda *La chirurgien dentiste on traité des dents* (1728.) - prvi stomatološki udžbenik - hrvatski glagoljaš fra Dominik Zec u Istri zapisuje molitvu protiv zubobolje kojom se za pomoć utječe natprirodnome. Molitva "za bol od zubi" (Slika 3) upisana je u koparsku "Žuntu za govoriti oficij" iz Arhiva HAZU, sign. III a 13, 99 folija ispisanih sitnim glagoljskim kurzivom (15). Na dnu folija 96 v čitamo:

Molitva za bol od zubi s svoimi (?) sveti i innom spasena učini slugu tvoga ali službenicu Bože moj ufajućega u te gospodine usliši molitvu moju i vapaj moj k tebi da pridet g(ospod) s vami i z duhom tvojim Pomolimo se Ne odvarzi svemogi Bože slugu tvoga u žalosti vapijućega k tebi nega zaradi slave imena tvoga potrebnim priteci Krstom Gospodinom našim amen.

Jezik zapisa je čakavski, a poneka natruha crkvenoslavenskoga (npr. u trećem licu "vapaj moj da pridet") ima funkciju da označi svečanost i posvećenost teksta. Upotrebom starih oblika naši su glagoljaši ostvarili dojam tzv. višega stila.

Iz svega spomenutog opaža se kako je razvojni put stomatologije tekao usporedno s razvojem kirur-

gije i medicine. Istom se u 18. stoljeću stomatologija oblikuje u samostalnu medicinsku disciplinu, temeljenu na znanstvenim osnovama (16). Tijekom cijeloga svojeg razvojnoga puta ona se ispreplitala s komplementarnom "alternativnom" linijom svekolikih pučkih terapijskih postupaka koji su se prenosi naraštajima, preživljavajući tako sve do početka 20. stoljeća. Kroz sve razvojne faze stomatolo-

gije, narodna predaja i pučki recepti, pismeno fiksirani u različitim razdobljima, absorbirali su razne slojeve magijskog, empirijskog, ali i tragove znanstvenoga nasljeđa. U tome smislu, recepti protiv zubobolje u hrvatskoglagoljskim rukopisima pridonose poznavanju hrvatske narodne stomatološke baštine, ali i promišljanju razvoja stomatologije kao zasebne znanstvene discipline.

ZA ZUBI POMOĆ - ODONTOLOGICAL TEXTS IN CROATIAN GLAGOLITIC MANUSCRIPTS

Summary

Croatian stomatological heritage is contained in numerous collections of folk recipes and similar sources. Glagolitic odontological texts as part of that heritage are a remarkable and hitherto uninvestigated rarity. This paper presents results of the analysis of Croatian Glagolitic odontological texts in manuscripts from the 15th to the 18th century. Though small in number, they reflect not only Croatian folk tradition but also traces of various stages of scientific medicine and stomatology. The phenomenon and character of analyzed texts "za zubi pomoć" is viewed in a general scientific context. The oldest Glagolitic mention of Saint Apollonia as patron saint against toothache has been identified with the aim of shedding light on the presence of her cult in Croatia.

Key words: *history of stomatology, Croatian Glagolitic odontological texts, Glagolitic recipes, collections of folk recipes, Saint Apollonia*

Adresa za dopisivanje:
Address for correspondence:

Stella Fatović-Ferenčić, dr.sc.,
dr.med.
Hrvatska akademija znanosti i
umjetnosti
Zavod za povijest i filozofiju
znanosti
Odsjek za povijest medicinskih
znanosti
Demetrova 18
10000 Zagreb

Literatura

- BELICZA B. Ranarnici u zdravstvenoj povijesti Hrvatske. Saopćenja, PLIVA 1973;16:213-217.
- KORDIĆ Š. Od komunalnog brijača autonomnog Splita do školovanog stomatologa. Saopćenja, PLIVA 1979;22:123-132.
- GLESINGER L. Povijest medicine. Zagreb: Školska knjiga 1978:104.
- KALLAJ J. Iz zgodovine stomatologije. U: Kornhauser P, ur. Pro medico. Ljubljana: Lek 1972:92-99.
- GRMEK MD. Bolesti u osvjetljenju Zapadne civilizacije. Zagreb: Globus 1983: 125-129.
- NOVAK V. SKOK P. Supetarski kartular. Djela JAZU 43. Zagreb 1952:222.
- ŠUŠNIĆ-FLIKER Z. Ljekaruše kao izvor za proučavanje etnofarmacije u Hrvatskoj - dosadašnji rezultati i suvremene mogućnosti. U: Padovan I, Beliczka B, ur. Rasprave i građa za povijest znanosti. Zagreb: HAZU 1992:306.
- ŠTEFANIĆ VJ. Glagoljski rukopisi JAZU 1. Zagreb, 1969:169-170.
- GRLIĆ LJ. Enciklopedija samoniklog jestivog bilja. Zagreb: August Cesarec 1986:265-273.
- HADŽIOMERAGIĆ M. Liječnik Amatus Lusitanus i njegov doprinos stomatologiji u 16. stoljeću. Acta hist med stom pharm vet 1983;23:13-16.

11. ŠTEFANIĆ VJ. Glagoljski rukopisi JAZU 2. Zagreb, 1970: 40-45.
12. GORDINI GD, ORIENTI S, Appolonia di Alessandria. U: Biblioteca sanctorum, vol 2. Istituto Giovanni XXIII nella Pontifica Università lateranense. Roma 1962:258-268.
13. DUGAČKI V, DORN V. Sveta Apolonija u Hrvata - štovanje, ikonografija, pučka predaja (u rukopisu).
14. FUČIĆ B. Vincent iz Kastva. Kršćanska sadašnjost - Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila". Zagreb-Pazin 1992:72.
15. ŠTEFANIĆ VJ. Glagoljski rukopisi JAZU 1. Zagreb 1969:161-163.
16. KAIĆ Z. Povijest stomatologije u Hrvatskoj do godine 1948. U: Knežević G, ur. Ljetopis Stomatološkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1948-1993. Zagreb 1994: 8-16.